

Рецензія на підручник
Robert Śniegocki, Agnieszka Zielińska
Wczoraj i dziś. Podręcznik do historii dla klasy ósmej szkoły podstawowej,
„Nowa Era”, Warszawa, 2018.

Матеріал запропонованого для рецензії підручника охоплює значний хронологічний період від початку Другої світової війни до сучасного періоду – 2014-2015 рр.

Навчальна книга складається з 6 розділів:

Розділ 1. Друга світова війна.

Розділ 2. Поляки від час Другої світової війни.

Розділ 3. Світ після Другої світової війни.

Розділ 4. Польща після Другої світової війни.

Розділ 5. Занепад комунізму.

Розділ 6. Польща і світ у новій епосі.

Як видно із структури автори навчальної книги дотримуються характерної для польської школи підручникотворення схеми викладу матеріалу: подання історії відповідного періоду у світовому масштабі та окреслення специфіки подій минулого у контексті національної історії. Подібний підхід реалізовано навіть у Вступі (с. 6), де геополітичне тло передня Другої світової війни показано крізь аналіз основних процесів, які відбувалися у житті країн, що розв'язали світову війну – нацистської Німеччини та Совецького Союзу, а також окреслення зовнішньополітичної позиції Другої Речі Посполитої.

Навіть з побіжного огляду структурного поділу підручника можна побачити, що центральне (осьове) місце займає проблематика Другої світової війни. Історія найбільшого світового конфлікту ХХ ст. подана у розрізі двох основних аспектів – військового та гуманітарного. Останній представлений розглядом тем Голокосту та злочинів проти людяності, реакції цивільного населення на явище окупації (колаборація, опір, співжиття тощо).

Викладаючи матеріал щодо перебігу військових дій автори дотримуються класичної схеми, пропонуючи учням події у хронологічному порядку від нападу Німеччини на Польщу до безумовної капітуляції Японії. Певні запитання викликає викладення історії війни на німецько-совєцькому фронті, що нагадує схематичність, подібну для совєцької історіографії – поразка Червоної армії влітку-восени 1941 р., перемога під Москвою, Сталінградська битва, Курська битва, совєцький наступ 1943 – 1944 р. Характерно, що у якості фонового фото, яке використано для означення початку Розділу 1. використано радянська пропагандистська світлина, означена, як епізод битви під Курськом (1943 р.).

Безумовно, на відміну від навчальних книг совєцької доби, польські автори уникли однобічного, ідеологічно-міфологізованого підходу до викладення подій світової війни. На сторінках підручника можна знайти інформацію щодо ролі економічної співпраці та воєнної допомоги, наданої СРСР західними союзниками, розкрито мотиви використання радянським керівництвом поняття «Велика Вітчизняна війна» при окресленні характеру військового конфлікту, подано матеріал щодо трагедії радянських військовополонених, висвітлено репресивні методи, які застосовувала радянська держава стосовно своїх громадян, тим самим «стимулюючи» патріотичне піднесення та ін.

Гуманітарний розріз трагедії Другої світової війни показано достатньо повно. Автори доступно та водночас змістовно подали основні положення нацистської расової політики щодо населення окупованих територій, мотиви економічного визиску та ін. Важливо, що підручник уникає спрощеного та стереотипного викладу історії Голокосту. У ньому подано особливості розгортання геноциду у Західній, Центральній та Східній Європі. Достатньо повно викладено тема «Голокосту від куль» (хоча дане означення не застосовується) на окупованих територіях Радянського Союзу та кількісний вимір тотального убивства нацистами євреїв та ромів Європи. Показано варіації внутрішньополітичної позиції нацистських сателітів щодо «остаточного вирішення

еврейського питання» на своїй території. Наведено значний перелік персоналій рятівників євреїв з різних країн Європи.

Аналізуючи розділи, присвячені післявоєнному розвитку світу на сторінках підручника можна знайти не лише «канонічні теми»: наприклад, щодо встановлення комуністичного режиму у Польщі та інших країнах Центрально-Східної Європи, формування біполярного світу, перебігу Холодної війни, розвитку євроінтеграційних процесів та ін. Важливо, що автори не уникли висвітлення тем та аналізу явищ минулого, які почасти й дотепер викликають надзвичайно емоційні дискусії. Йдеться передусім про примусові переселення у післявоєнній Європі та Польщі зокрема (репатріація поляків східних Кресів, операція «Вісла», примусові виселення мешканців так званих «Земель Одзисканих» та ін). Підручник трактує ці події у категоріях гуманітарної проблеми та навіть трагедії, яка спіткала як переселених, так і постійних мешканців означених територій. Прикметно, що автори, розкриваючи дану тему використовують не лише ілюстративний матеріал, досконалу інфографіку, картографічний матеріал, але й посилання на емоційні образи сучасного польського кінематографу, літератури та ін.

Підручник достатньо об'єктивно та зважено подає історію ПНР та, зокрема, тему розвитку післявоєнного антисемітизму – післявоєнних погромів, зокрема у Кельце в 1946 р., кампанії 1968 р. та ін.

Одним із найскладніших завдань для кожного автора підручника є завдання передання культурного коду епохи, ролі культурних та світоглядних символів, характерних для того чи іншого історичного періоду, території. Творці цієї навчальної книги достатньо успішно розв'язали це завдання доступно та водночас інформативно подавши огляд явища сексуальної революції, пацифізму, ролі рок-музики та популярної культури у формуванні картини світу покоління 1960-х – 1970-х рр. Говорячи про явища, що можна було б вважати культурним авангардом, автори знаходять місце для аналізу історії церковної трансформації, яка відбувалась у тому числі і під впливом суспільних та культурних трансформацій означеного періоду.

Український сегмент підручника присутній у окремих темах кожного розділу підручника. У вступі подано інформацію щодо «поразки голоду» («klęska Głodu») 1932-1933 рр. (с. 6) у контексті репресивної політики радянської влади, вказано на позитивне сприйняття українцями Польщі факту совєцької окупації 1939 р., справедливо відзначивши, що вже за кілька місяців після встановлення радянського контролю, практики советизації ставлення змінилося на протилежне. На сторінках підручника можна знайти інформацію щодо Бабиного Яру як місця одного з найбільших масових убивств євреїв Радянського Союзу (с. 28), українсько-польського протистояння на Волині та Галичині у 1943 – 1945 рр., «націоналістичну партизанку» та її боротьбу із радянськими органами влади у післявоєнний період.

Після цього українські сюжети виникають вже при розгляді тем, присвячених розпаду СРСР, а також історичних процесів 1990-х – 2010-х рр. Серед останніх згадано про Україну як одну з країн, з території якої поширюють свої впливи організовані злочинні угруповання (разом із Росією та Болгарією), події Помаранчевої революції 2004 р., Революції гідності та сучасної війни за незалежність України. Остання подана у контексті 16-ти інших воєнних конфліктів, які Світ переживає станом на 2018 р.

Особливо хотілось би відзначити дидактичний потенціал цього підручника. Окрім надзвичайних видавничих якостей, структури матеріалів для узагальнення, навчальна книга містить яскраві та дуже цікаві графічні реконструкції, які дозволяють учням унаочнити особливості військової амуніції армій періоду Другої світової війни, порівняти технічні характеристики зброї та військової техніки та ін. Безумовно вони мають окремі недоліки (зокрема, у формі червоноармійців 1939 р. наявні як характерні для того часу знаки розрізнення, так одночасно й ті, що з'явилися кількома роками пізніше – наприклад, погони, які у Червоній армії будуть впроваджені у 1943 р.), проте вони не мають надзвичайно принципового значення.

Хотілося б відзначити картографічний матеріал, який не тільки унаочнює просторову складову перебігу історичних подій та процесів, але й виконує важливі дидактичні функції, бо кожна карта супроводжена завданнями, виконуючи які учень закріплюватиме матеріал, поданий у текстовій формі.

Знахідкою цього підручника є система узагальнень у формі коротких графічно-текстових схем – «Причина – Подія – Результат» (Див., наприклад, с. 23).

Особливе захоплення викликає робота авторів із ілюстративним (фотографічним) матеріалом. Фото мають розлогі підписи, почасти – детальний аналіз сюжету світлина. Утім, як нам видається, окремі з них можна було б посилити додавши до фото завдання, або звернувши уваги на окремі деталі фото (С. 9 «Захисники Польської Пошти у Гданську», вересень 1939 р. Фігура гданського поліцейського (пожежника) могла бути використана для окреслення позиції населення міста до початку війни між Німеччиною та Польщею).

Утім ця перевага підручника дещо нівелюється підбором певних фото. Автори дуже часто (й переважно успішно) застосовують метод порівняння тих, чи інших процесів, подаючи поруч кілька фото, які характеризують стан речей на різних територіях, у різні періоди тощо. Окремі з них виглядають достатньо маніпулятивно з рахунок використання кольорових та чорно-білих фото, певних підписів та ін. (Див. фото на с. 27 «На вулицях Парижа», «На вулицях Варшави»), мають певні неточності у підписах (с. 12 «Підрозділи Червоної армії переходять кордон Польщі»: на фото люди вдягнені не у форму червоноармійців, а радше радянських прикордонників).

Можуть бути покращені й окремі елементи текстового матеріалу підручника. Зокрема, описуючи впровадження Й. Сталіним концепту «Великої Вітчизняної війни» автори наголошують на прагненні радянського керівництва пробудити патріотичні почуття росіян (с. 23). Подібне твердження виглядає не дуже коректним, адже СРСР не був мононаціональною країною.

Теза про бій під с. Прохоровка (липень 1943 р.) як найбільшу танкову битву Другої світової війни (с. 39), в якій участь брали близько 1,5 тис. одиниць бойової техніки виглядає не до кінця коректною. Наприкінці червня – на початку червня 1941 р. в районі Луцьк-Броди-Рівне-Дубно у танкових боях зіткнулися близько 2,5 тис. танків (російський дослідник О.В. Ісаєв стверджує про 3 – 3,2 тис. одиниць військової техніки).

Описуючи трагедію блокади Ленінграду (1941 – 1944 рр.) (с. 25) автори практично не згадують про практики обмеження постачання продовольства до інших міст окупованих територій Радянського Союзу.

Діограма, що характеризує кількість жертв нацистського геноциду євреїв подає 1 млн. убитих, коли йдеться про радянські терени. Утім, є низка дослідження, що обґрунтовують число знищених у 1,5 млн. осіб (с. 29). Також не до кінця зрозуміло критерій вибору місць масового знищення на карті «Окупована Європа» (с. 29), де вказано Київ, Харків та Одеси. Проте також там мали б бути Рівне, Дніпропетровськ та Львів.

Дослідження, присвячені історії Голокосту вже досить давно піддають сумніву тезу про ключову роль Адольфа Айхмана у реалізації політики геноциду, проте автори кілька разів наголошують на цьому (Див. наприклад: с. 29).

Погоджуючись із тим, що окупаційна влада намагалась використати у своїх цілях міжнародні конфлікти, деякі сумніви викликає твердження про те, що нацистський режим був «легшим» стосовно українців, аніж до поляків.

Частина підручника, присвячена трагедії поляків Волині та Галичини 1943 – 1944 рр., не містить матеріалу щодо українсько-польського кровопролиття на території Любеліщини та Замойщини. Також, викликають запитання деякі завдання, поставлені авторами підручника учням після даного розділу. Наприклад, школяр має з'ясувати причини конфлікту між українцями та поляками, ґрунтуючись виключно на описі подій 1939 – 1943 рр. (с. 79). Також емоційно маніпулятивним виглядає подані на цій сторінці фото, де на одній світлині показані тіла жертв (у тому числі й українців, про що вказують автори) націоналістичного терору у с. Липники та одночасно поруч фото одного із загонів

польської самооборони. Припускаємо, що для балансу та об'єктивнішого погляду на події кровопролиття варто було б показати й світліни жертв так званих «акцій у відповідь», здійснюваних поляками щодо українських мешканців Волині. Як і в інших підручниках, трагедія Волині й Галичини продовжує розглядатися виключно у контексті українсько-польського конфлікту, оминаючи факт того, що серед його жертв були й ті нечисельні євреї регіону, яким станом на 1943 р. вдалося залишитися в живих.

Також, як на нашу думку, потребують певних змін підписи до фото, які характеризують примусові виселення (акцію «Вісла»).

Не до кінця зрозуміло, чому автори, описуючи вбивство майже 2-х мільйонів осіб у Камбоджі (с. 141) не застосовують термін геноцид, натомість вживаючи його при описі спланованого убивства боснійських мусульман у Сребрениці (с. 238). Заради справедливості варто зазначити, що убивство понад 1 млн. тутсі у Руанді авторами підручника трактується як геноцид.

Провокативним виглядає заголовок до однієї з кольорових вкладок підручника – «Чеченський тероризм». При тому, що самі автори, описуючи події 1999 р. подають інформацію про те, що вибухи житлових будинках могли бути інспіровані (організовані) російськими спецслужбами з метою провокації військового конфлікту.

Прикметно, що у підручнику є матеріал присвячений сучасній війні проти України (с. 244). Автори підручника подають її як «Бої (боротьбу) на сході України» („Walki na wschodzie Ukrainy”). Підкреслюючи, що агресія проти України почалася з анексії Росією Криму, у підручнику можна знайти інформацію про те, що українська армія протистоїть сепаратистам та повстанцям, яких підтримує Росія. Вважаємо, що було б правильним вказати факти того, що на території України участь у війні брали й беруть і регулярні підрозділи збройних сил Російської Федерації. Також, поза увагою польських школярів залишається гуманітарна трагедія цього конфлікту. Наприклад, трагедія пасажирів рейсу МН – 17, знищеного з російської зброї у липні 2014 р.

Безумовно усі висловлені зауваження мають рекомендаційний характер. Констатуємо, що авторам підручника вдалося створити якісну та сучасну навчальну книгу, яка буде у нагоді при вивченні історії ХХ ст. та дасть польським школярам можливість різнобічно та зважено поглянути на минуле Польщі та Світу.

Єгор Врадій,

керівник наукового відділу Музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні» (Дніпро), Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», кандидат історичних наук.